

Török Éva*: A szerződési szabadság gazdaságsszabályozó szerepe[1]

Debreceni Jogi Műhely, 2014. évi (XI. évfolyam) 1–2. szám (2014. június 30.)

A szerződési szabadság jelentősége

A szabadság alapvetően a kényszer hiányára utal. Az emberek szabadságának korlátját az jelenti, hogy a többiek saját szabadságukat gyakorolják, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy minden ember szabadsága addig terjed, amíg azzal nem sérti más emberek szabadságát. Ez egybecseng a magyar polgári jogban is érvényesülő autonóm mozgástér védelmének alapelveivel.

A szerződési szabadság elve arra utal, hogy a felek akarata jogi értelemben nincs megkötve. A jogalanyok maguk döntenek el, kötnek-e szerződést, ha igen, kivel, milyen tartalommal. A vagyoni forgalom mozgatója a szerződés, amelynek létrehozása során a felek magánautonómiája jut érvényre. A szerződési szabadság a piacgazdaság nélkülözhetetlen eleme. A gazdasági szereplők önkéntesen szerződési kapcsolatba léphetnek, szabadon választhatnak szerződő partnert és típust, valamint a szerződés feltételeit úgy szabják meg, ahogyan az az érdekeiknek leginkább megfelel. Ebben az értelmezésben a szerződés a csere technológiája. A korlátozottan rendelkezésre álló javak elosztásának leghatékonyabb feltételeit a piac tudja biztosítani a szerződés eszközével.

Egyesek (Eörsi Gyula) szerint az alapelvnek önmagában vett jelentősége nincs, az koroktól és társadalmi rendszerektől függően változik. Ugyanakkor mások (Kornai János) megítélése alapján viszont a tárgyalt elv önmagában is fontos, hiszen a gazdasági szabadság egyik központi kategóriájáról van szó. Ez pedig a társadalmi szabadság alapját és előfeltételét képezi.[2] Megítélésem szerint a szerződési szabadság önmagában is jelentős, a szerződések megkötésének előfeltételeként a gazdaság egyik mozgatója.

A szerződési szabadság történeti meghatározottsága

Bár hagyományos polgári jogi alapelvről van szó. A magyar Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban Ptk.) megalkotásakor fennálló tervutasításos rendszer nagyban korlátozta a szerződési autonómiát, amely megkötés – az előzmények ismeretében, vagyis annak tudatában, hogy a hagyományos polgári jogban nem a szerződéskötési szabadság korlátozása volt a jellemző – nem vitás, hogy kívülről volt oktörölva, nem pedig szerves fejlődés közvetlen eredményének tekinthető.[3] A magyar kódex ugyanis épp olyan időszakban született, amely a lehető legszűkebbre szorította a magántulajdont.[4] Mivel ez a jogintézmény alapvető feltétele a szabad áruforgalomnak, az áruviszonyok fejletlensége miatt a szerződési szabadság sem érvényesülhetett.

A szerződéskötési kényszer gyakorlatilag főszabályként érvényesült az ún. kötelező tervutasításos rendszerben, s 1968-ig volt jellemző. A tervek végrehajtása az együttműködés egyszerű formáját kívánta meg, így kevés számú szerződéstípus felhasználására volt szükség és lehetőség. Az átfogó reformot követően azonban a vállalatok gazdasági kapcsolatai differenciáltabbak lettek, így a szervezetek maguk választhatták meg a megfelelő szerződésfajtát, ami a típuskényszer bomlását eredményezte.[5] A gazdasági jogot érintő jogalkotási folyamat azonban már a rendszerváltást megelőzően elkezdődött, bár a törvényhozók maguk sem gondolták, hogy megélik a demokratikus átalakulást.[6] A vázolt előzmények ismeretében nem vitás, hogy a magyar gazdaságban már megjelentek a piacgazdaság elemei, így a vonatkozó jogterület megújulásra képes volt, amely megújulás azonban nem jelentett gyökeres változást.[7] Az előzőekben említett gazdasági jogi környezet adta a legfejlettebb alapot a szocialista országok közül Magyarországnak arra, hogy a gazdasági rendszerváltást a leginkább piackonform módon és a leggyorsabban tudja kivitelezni a posztoszocialista országok közül. Ez megnyilvánult abban is, hogy a

magángazdaságok GDP-előállításban elért aránya az átalakulás kezdeti éveiben itt nőtt a legdinamikusabban. A rendszerváltó országok közül a jogi környezet és az intézmények vonatkozásában Magyarország bizonyult a legfelkészültebbnek a politikai és gazdasági átalakulás megvalósítására. Az 1970/80-as években kialakult szövetkezeti és vállalati jogi szabályozás tehát szétfeszítette a tervutasításos rendszer kereteit és olyan körülményeket teremtett, amelyek lehetővé tették, hogy Magyarország a rendszerváltáskor már egy többnyire piacokon szerződéses szabályozással is rendelkezzen.

Az 1989/90. utáni alkotmánymódosítások biztosították a köz- és magántulajdon egyenrangúságát, a privatizációs törvény pedig garantálta a magánvállalatokon alapuló piacgazdaság létrejöttét és a vállalkozói szférában a vállalkozási szabadság érvényesülését. Mindezek hatására alakulhatott ki hazánkban egy működő piacgazdálkodás, amelynek alapvető eleme a szabadon megkötött szerződés.

Az új Polgári Törvénykönyv kifejezetten tartalmazza a tárgyalat elvét, elemei a szerződéskötési és partnerválasztási szabadság, a tartalom szabadsága, azaz a diszpozitivitás főszabálya, és az indokolásból kitűnik a típuszabadság is. A szerződési szabadság elvét a jogalkotó minél szélesebb körben érvényre kívánja juttatni, a kódex kiindulópontja, hogy a piaci szereplők szerződéses kapcsolataikban általában képesek érdekeik érvényesítésére és védelmére.

Egyéni és közösségi szintű gazdaságssabályozás

A szerződési szabadságnak gazdaságssabályozó szerepe van mind egyéni, mind pedig közösségi szinten: biztosítja a felek önrendelkezési jogának érvényesülését és a piacon való részvétel lehetőségét. Ezáltal válik optimálissá az erőforrások és javak elosztása. A szerződési szabadság funkcióját csak akkor tudja betölteni, ha a szerződő felek gazdasági hatalma egyensúlyban van. Ez pedig a verseny által biztosítható. A piac tökéletlensége (például természetes monopóliumok, externáliák, felek közötti információs aszimmetria) miatt a verseny korlátozódik, amelynek következményeként a piaci folyamatok önmagukban nem tudják biztosítani a gazdasági források optimális elosztását, így indokoltá válik a szerződési szabadság állami beavatkozás útján történő korlátozása. A piaci kudarcok közül a tanulmány kettőre kíván utalni a témával összefüggésben. A hatékonyság érdekében versenyző környezetre van szükség, hiszen ellenkező esetben a monopóliumok korlátozzák kibocsátásukat a magasabb ár elérése érdekében. Közművek területén (víz-, gáz-, villamossági művek) méretgazdaságosságon alapuló természetes monopóliumok alakulnak ki, így amennyiben a társadalom élvezni akarja a méretgazdaságosság miatti magasabb kibocsátási szint és az alacsonyabb ár előnyeit, az államnak (kormányzatnak) közbe kell lépnie. Ugyanakkor a természetes monopóliumok privatizációja helytelen megoldáshoz vezethet; ezek ugyanis társadalmi nézőpontból még kevésbé hatékonyak is lehetnek az államihoz képest. Amennyiben meghagyjuk a monopóliumokat, a szabályozást úgy kell alakítani, hogy ne legyen teljes körű az erőfölény. Ezt hivatott biztosítani a területen érvényesülő szerződéskötési kötelezettség és a partnerválasztás tilalma, azaz a szolgáltató önkényesen senkit nem zárhat ki az igénybevétel lehetőségéből. A racionális döntéshozatalhoz a piaci szereplőknek tökéletesen informálnak kell lenniük, hiszen megfelelő információ hiányában a piac nem érheti el az optimális állapotot; az információáramlás biztosításához a beavatkozás indokoltnak tűnik. Az információs aszimmetria kiküszöbölése érdekében az együttműködés körében fokozottan érvényesül a tájékoztatási kötelezettség.

Míg a szerződési szabadság a vagyoni forgalom szereplőinek a magánautonómiáját biztosítja a belső kapcsolatokban, addig a verseny szabadsága a piaci résztvevők külső szabadságát teszi lehetővé.

A gazdasági tevékenységek koordinációjának egyik formája a vegyes koordináció, amelyben a meghatározó szerepet játszó piaci elemek mellett államiak is léteznek. A gazdasági

folyamatok összehangolása alapvetően a piac segítségével történik, ahol a szereplők mellérendeltek és egyenrangúak, egyenjogúak. A piac szereplői egyéni érdekük kifejezőjeként szerződést kötnek, amely a gazdaság mozgatójaként hozzájárul annak fejlődéshez.

Megítélésem szerint szükséges és hasznos hazánk rendszerváltásának minél sokoldalúbb vizsgálata, a tanulságok leszűrése a jogalkotás és -alkalmazás számára. Nem elegendő ugyanis a hatályos szabályok ismerete, hanem pontosan az a kérdés, hogy miképpen javíthatók azok. Ezzel összefüggésben vizsgálendő kérdés, hogy a gazdasági szabadságot – a tulajdonjogok biztonságával együtt – kifejező szerződési szabadság és komponensei hogyan alakultak a rendszerváltás óta Magyarországon.

A gazdasági szabadság elemei és mérése

A gazdasági szabadság koncepciójának kidolgozói, Gwartney és Lawson szerint a gazdasági szabadság sarokkövei az alábbiak: a személyek döntési, cselekvési szabadsága; a csere önkéntessége; a verseny szabadsága; a személyek és tulajdonuk védelme. Egy adott ország intézményrendszere és gazdaságpolitikája akkor felel meg a gazdasági szabadságnak, ha biztosítja az önkéntes csere infrastruktúráját, illetve megvédi az egyéneket és tulajdonukat azoktól, akik erőszakot, kényszert vagy csalást alkalmazva akarnak megszerezni olyan dolgokat, ami nem az övék. A jogrendszernek védenie kell a tulajdonosi jogokat és páratlanul érvényt kell szereznie a szerződéseknek. A gazdasági szabadság tehát az önkéntes piaci csere lehetőségét jelenti, és általános szinten két eleme van: amagántulajdon és a szerződési szabadság. Egyetlen vállalkozás sem működhet a szerződés szabadsága nélkül, mivel a kínálkozó profitlehetőségeket nem elég felismerni, ki is kell tudni használni azokat. A profitlehetőségeket kihasználni viszont csak akkor lehetséges, ha a vállalkozás képes a szükséges termelési tényezőket beszerezni, ami azonban csak szerződéssel lehetséges.

A gazdasági szabadság mérésére több mutató is létezik, amelyek közül a legnagyobb elismertségnek a washingtoni Heritage Foundation által kidolgozott Index of Economic Freedom és a kanadai Fraser Institute Economic Freedom of the World mutatója örvend. A gazdasági szabadság számszerűsítésének célja annak leírása, hogy milyenek a világban létező gazdaságok, az intézményrendszer mennyiben felel meg a gazdasági szabadságnak. Azt hangsúlyozni kell, hogy az intézmény – az új intézményi közgazdaságtan alapfogalmaként – működési szabályt vagy normát jelent, pl. jogszabályok, szerződések, etikai normák; a gazdaság működési szabályainak összessége.

Előbbi 10 csoportba (kereskedelem-politika, a kormányzat által az állampolgárokra helyezett pénzügyi teher, kormányzati beavatkozás a gazdaságba, monetáris politika, tőkeáramlás és külföldi befektetések, bank és pénzügyek, bérek és árak, tulajdonjogok, szabályozás, nem hivatalos gazdaság) rendezett 50 független változóval 161 országra méri fel a gazdasági szabadság indexét 1995 óta 1-5-ig terjedő skálán. A nagyobb érték nagyobb állami elnyomást jelöl, hátrább sorolást, azaz kisebb gazdasági szabadságot jelent. Az egyes országok által elnyert összesített adat az egyes területeken kapott értékek átlaga, amely alapján az országok 4 csoportba sorolhatók: 1) szabad: ha az összesített átlagos pontszám értéke 1,99 vagy alacsonyabb; 2) jobbára szabad: ha az összesített átlagos pontszám értéke 2,00 és 2,99 közé esik; 3) jobbára nem szabad: ha az összesített átlagos pontszám értéke 3,00 és 3,99 közötti; 4) elnyomott: ha az összesített átlagos pontszám értéke 4,00 vagy magasabb.[8] Egy országban akkor nagy a gazdasági szabadság, ha a termelés, a fogyasztás és a beruházás szabadon végezhető, vagyis a gazdasági szabadság nem más, mint a termékek és a szolgáltatások termelésének, elosztásának és fogyasztásának az állami kényszerektől való mentessége.

Az Economic Freedom of the World jelzőszám 5 csoportba rendezett, 42 tényező vizsgálatával állapítja meg 152 országra kiterjedően – 1980-ig vagy akár 1970-ig visszamenőleg – a gazdasági szabadság mértékét 1-10-ig terjedő skálán. Itt a magasabb érték nagyobb gazdasági szabadságra utal. Az említett öt komponens: jogrendszer és tulajdonjogok

biztonsága; állam mérete; megbízható, azaz értékálló pénz; külkereskedelem szabadsága; tőkepiac és üzleti élet szabályozása. Ez utóbbi négy elem, Czeglédi szerint a szerződési szabadsággal azonosítható.

Bár a nemzetközi felmérések és összehasonlító indexek különböző szempontokat vesznek figyelembe, valamennyien megállapítják, hogy minél nagyobb a versenypiac szabadsága, vagyis minél kisebb a piacon az állami beavatkozás, annál nagyobb a gazdasági jólét egy országban.

Felhasznált irodalom:

Czeglédi Pál, Szerződési szabadság és gazdasági növekedés az átmeneti országokban, *Competitio*, 2006, 1, 95-113.

Harmathy Attila, A szerződések rendszere a gazdaságirányítás új rendszerében, *Állam és Jogtudomány*, 1968, 4, 572-591.

Lenkovics Barnabás, Szerződési szabadság – alkotmányos nézőpontból. In: Király Miklós – Gyertyánfy Péter (szerk.), *Liber amicorum: studia Gy. Boytha dedicata: ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére*, EL TE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, EL TE ÁJK Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék, Budapest, 2004, 247-254.

Sárközy Tamás, A jog szerepének átalakulása a gazdaságban. A magyar gazdasági jog fejlődése 1988–2005 között. In: Jakab András – Takács Péter (szerk.), *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*, Gondolat, Budapest, 2007, 591–606.

Szalma József, Szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban, *Acta Conventus de Iure Civili*, Tomus 4, 2005, 9-42.

Török Gábor, A jog szerepének átalakulása a gazdaságban 1988–2005. In: Jakab András – Takács Péter (szerk.), *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*, Gondolat, Budapest, 2007, 607-610.

Türei Sándor, Leszakad-e Európa végérvényesen az Egyesült Államoktól? PhD értekezés, Budapest, 2007.

Vékás Lajos, Egy új polgári törvénykönyv történelmi időszerűségéről, *Magyar Tudomány*, 2001, 12, <http://www.matud.iif.hu/01dec/vekas.html>

Freedom of contract's role in the economic regulatory – Summary

The freedom of contract has an economic regulating rule, both on individual and on communal level; secures either the enforcement of the law of the self-determination of the parts, or the possibility of market participation.

Gwartney and Lawson, elaborators of the conception of the economic freedom, said that the capstones of the economic freedom are the freedom for the decisions and for the acts of the persons, moreover the volunteering of the exchange, the freedom of the competition, the protection of the persons and their properties.

Several indicators are available for measuring the economic freedom. One of them is the index of the Canadian Fraser Institute Economic Freedom of the World; furthermore it is one of the most respected indicators. This index investigates the rate of the economic freedom by using 42 factors grouped to five parts. These five components are the legal system and the protection of the ownership, size of the state, reliable, so stable valued money, the freedom of the foreign trade, the capital market and the regulation of the business. The last four items can be identified as the freedom of the contract.

* tanársegéd, DE ÁJK.

- [1] A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
- [2] Lenkovics Barnabás, Szerződési szabadság – alkotmányos nézőpontból. In: Király Miklós – Gyertyánfy Péter (szerk.), *Liber amicorum: studia Gy. Boytha dedicata: ünnepi dolgozatok Boytha György tiszteletére*, EL TE ÁJK Polgári Jogi Tanszék, EL TE ÁJK Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék, Budapest, 2004, 248.
- [3] Szalma József, Szerződéskötési autonómia az európai és a magyar jogban, *Acta Conventus de Iure Civili*, Tomus 4, 2005, 39
- [4] Vékás Lajos, Egy új polgári törvénykönyv történelmi időszerűségéről, *Magyar Tudomány*, 2001, 12, <http://www.matud.iif.hu/01dec/vekas.html>.
- [5] Harmathy Attila, A szerződések rendszere a gazdaságirányítás új rendszerében, *Állam és Jogtudomány*, 1968, 4, 584
- [6] Török Gábor, A jog szerepének átalakulása a gazdaságban 1988–2005. In: Jakab András – Takács Péter (szerk.), *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*, Gondolat, Budapest, 2007, 607.
- [7] Sárközy Tamás, A jog szerepének átalakulása a gazdaságban. A magyar gazdasági jog fejlődése 1988–2005 között. In: Jakab András – Takács Péter (szerk.), *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*, Gondolat, Budapest, 2007, 596–597.
- [8] Türei Sándor, Leszakad-e Európa végérvényesen az Egyesült Államoktól? PhD értekezés, Budapest, 2007, 98.